

HADRIANOPOLİS TOPOĞRAFYASININ VE DOĞAL KAYNAKLARININ KENTTEKİ ETKİLERİ (2017-2020 SEZONLARI)*

THE EFFECTS OF HADRIANOPOLIS' NATURAL RESOURCES AND TOPOGRAPHY ON THE CITY (2017-2020 SEASONS)

Ersin ÇELİKBAŞ-Ercan VERİM **

ÖZ

“Paphlagonia Hadrianopolis” bugün Karabük ili, Eskipazar ilçesi merkezinin 3 km batısında “Viranşehir” olarak adlandırılan mevki ve çevresinde arazi üzerinde dağınık bir şekilde Budaklar, Büyükyayalar, Çaylı ve Beytarla köylerini kapsamaktadır. Güneybatı Paphlagonia bölgesi kenti olan Hadrianopolis’e Geç Hellenistik, Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde iskân görmüştür ve diğer Paphlagonia kentlerinde olduğu gibi bir çekirdek bölgeye ve bu bölge çevresinde yoğunlaşan bir *khora*ya sahipti. Hadrianopolis genel bir anlamda Geç Roma-Erken Bizans dönemi kent dokusunu yansıtmaktadır. Her ne kadar Hadrianopolis’teki epigrafik çalışmalar MS 1-3. yüzyılı işaret etse de bugüne kadar yapılan kazı çalışmaları mimari anlamda bu tarih aralığını desteklememiştir. Kentte ortaya çıkarılan bazı yapılarda yerel unsurların varlığı dikkat çekmektedir. Bir vadiye konumlanan kentteki yapılar bölgenin topoğrafyasına uygun olarak inşa edilmiştir. Hamamlar iki farklı teras üzerinde konumlandırılmıştır. Ayrıca kentteki tüm yapılarda kentin çevresinde yer alan ocaklardan getirilmiş mermer ve traverten kullanılmıştır. Bir Güney Paphlagonia kenti olan Hadrianopolis Bithynia, Galatia ve Pontos Bölgeleri’nin arasında yer almaktadır. Phrygia bölgesi ile doğrudan sınırı olmamasına rağmen

* Bu makale 25.03.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 27.03.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 22.07.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Ersin Çelikbaş-Ercan Verim, Hadrianopolis Topoğrafyasının ve Doğal Kaynaklarının Kentteki Etkileri (2017-2020 Sezonları), *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 2-1 (2022), Karabük 2022, s. 58-86.

ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI:

** Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, E-posta: ersincelikbas@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7630-4615

Arş. Gör. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, E-posta: ercanverim@sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4545-5290

Hadrianopolis'in Phrygia kültüründen etkilendiğini gösteren önemli veriler mevcuttur. Özellikle ölü gömme gelenekleri içerisinde değerlendirilecek birçok unsur Phrygia geleneğinin en güzel temsilcilerindedir. Bunlarla beraber Kilise B mozaiklerinde görülen figürlerdeki bazı ayrıntılar, seramikler Phrygia etkisini göstermektedir. Bugüne kadar yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan mimari yapılar, küçük buluntular Hadrianopolis'in bir Paphlagonia Bölgesi kenti olmasına rağmen, kıyı bölgelerinin özelliklerinden ziyade iç bölgelerinin özelliklerine daha yakın olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Topoğrafya, Mozaik, Nekropol, Roma.

ABSTRACT

“Paphlagonia Hadrianopolis” today covers an area extending from “Viranşehir” which is located 3 km west of Eskipazar province of the city of Karabük to Budaklar, Büyükyayalar, Çaylı and Beytara villages which are distributed over the periphery. City in southwest Paphlagonia, namely Hadrianopolis, occupied during Late Hellenistic, Roman and Early Byzantine periods. Like in other Paphlagonia cities, Hadrianopolis used to have an increasingly intensifying khora and core region. In a broader sense, Hadrianopolis reflects Late Roman-Early Byzantine period city characteristics. Although epigraphic studies in Hadrianopolis point at 1-3 centuries CE, excavations conducted so far have not confirmed this dating in architectural sense. Local characteristics have been observed in some of the structures in the city. Structures which were situated along a valley were built in accordance with the region's topography. Baths are situated on top of two separate terraces. Moreover, local marble and travertens were used in the construction of all structures in the city. Hadrianopolis, which is a city of south Paphlagonia, is located in the middle of Bithynia, Galatia and Pontos regions. There are some compelling evidence that show Hadrianopolis was influenced by Phrygian culture despite the fact that it didn't share any borders with Phrygian region. The open-air sanctuary niche within the borders of South Necropolis is decorated with steps resembles stepped altars seen in Phrygia. It can be said that the stepped altar tradition was interpreted and applied to rock-cut tombs in Hadrinaopolis. Another spectacular example of this interaction is a door shaped grave stele found in the vicinity of the city dating to the 2-3rd century CE. Additionally, some details that have been observed in mosaics and ceramics of Church B display Phrygian influence. Architectural structures and small finds that have been recovered from excavations so far show that despite the fact that it is a city of Paphlagonian region, Hadrianopolis displays inner characteristics rather than coastal region influence.

Key Words: Paphlagonia, Topography, Mosaic, Necropolis, Roman.

GİRİŞ

Güneybatı Paphlagonia Bölgesi kenti olan Hadrianopolis'e, Geç Hellenistik, Roma ve Erken Bizans devirlerinde yerleşilmiş ve diğer Paphlagonia yerleşimlerinde olduğu gibi kent bir çekirdek bölgeye ve bu bölge çevresinde yoğunlaşan bir *choraya* sahip olmuştur (**Çiz. 1**). Hadrianopolis antik kentinde günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda altı adet yapı gün yüzüne çıkarılmıştır. Üç kilise, iki hamam ve bir konut yapısına ait bu kalıntıların restorasyon-konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Hadrianopolis'i genel anlamda değerlendirdiğimizde epigrafik çalışmalar MS 1.-3. yüzyıl aralığında bir yerleşime işaret etse de Geç Roma-Erken Bizans dönemi kent dokusunun varlığından söz etmek mümkündür.

HADRİANOPOLİS

Hadrianopolis için Geç Roma-Erken Bizans kent dokusunu yansıtan en önemli yapılar kiliselerdir. 2017-2020 yılı kazı sezonunda kazı çalışmaları gerçekleştirilen yapılardan biri olan Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Göksu Çayı'nın 300 m batısında kaya mezarlarının yoğun görüldüğü yüksek bir kayalığın eteğinde, Hamam B yapısına 15-20 m mesafede konumlanmıştır. 2017-2019 yılları arasında kilisenin kuzey ve doğu kısımlarında kazılar yapılmış; üç nefli bazilikal planlı olduğu tespit edilmiş, bema, apsis, templon gibi litürjik bölümleri ortaya çıkarılmıştır. 2020 yılı kazı çalışmaları neticesinde kilise iç mekanının tamamı ve nartheks bölümü (batı duvarı hariç) ortaya çıkarılmıştır. (**Fig. 1**). Yapının planına ilişkin diğer önemli tespitler; giriş açıklıkları, nef stylobatları, taşıyıcı sisteme dair izlerdir. Kilisenin kuzey beden duvarında tespit edilen, kuzey nefi açılan iki ve narthekse açılan bir kapı açıklığı, nartheksten naosa geçişi sağlayan üç olmak üzere toplam altı kapı açıklığı vasıtasıyla iç mekâna geçişin sağlandığı anlaşılmıştır. Bunlardan kuzey beden duvarı ortası ve doğusundaki kapı açıklıkları, bilinmeyen bir tarihte moloz taş ve tuğla kullanılarak kapatılmıştır (**Fig. 2**). Taşıyıcı sisteme dair önemli veriler; iki farklı boyutta sütun, sütun başlığı ve sütun kaidelerinin kullanılmış olması, nef stylobatlarının kuzey ve güney uçlarında pilasterlere yer verilmesi sayılabilir. (**Fig. 3**). Kilise içerisinde tespit edilen sütun, sütun kaideleri, yapıya ait friz ve geison parçaları ile 2018 yılında tespit edilen kemer kalıntısından yola çıkılarak naosun çift katlı düzenlendiği, kuzey ve güney nefin üzerinde galeri katlarına yer verildiği söylenebilir.

Plan özellikleri dışında, 2017-2020 yılları arasındaki kazı çalışmaları ile süsleme özelliklerine dair önemli verilere de ulaşılmıştır. Kilisenin en önemli süsleme özelliği, iki farklı inşa evresinin zemininde uygulanmış zemin

mozaikleridir. Bema ve apsis zemin mozaikleri ortaya çıkarılmış (**Fig. 4**), ancak kilise iç mekânında tespit edilen zemin mozaiklerinin büyük bir kısmı tahribatları önlemek amacıyla gün yüzüne çıkarılmamıştır. Mozaikler dışında naos ve nartheks çevresinde, duvara ait olduğu düşünülen fresk parçalarına da rastlanılmıştır (**Fig. 5**). Bu parçalardan yola çıkılarak duvarların fresklerle süslü olduğu söylenebilir. Ancak bunların büyük oranda tahrip olmasından dolayı içerik ve üslupları hakkında detaylı bir bilgi edinilememiştir. 2020 yılında tespit edilen önemli bir bulgu; nartheks zemini ve kazılar sırasında bu alanda ele geçen buluntulardır. 2020 yılı çalışmalarıyla tamamen ortaya çıkarılan nartheks, içten 9 x 2,7 m ölçülerinde ve zemini sarı traverten taş plakalarla döşelidir. Nartheks kısmında plakalar haricinde, ortadaki ana giriş açıklığı ekseninde bir mezara ait kapak taşı da tespit edilmiştir. Mezar kapağı üzerinde 190 x 120 m ölçülerinde bir tabula ansata içerisinde latince “Burada tanrının sevgili kulu rahip Theodoros yatmaktadır” ibaresinin yazılı olduğu görülmüştür (**Fig. 6**). Çalışmalarda stratigrafi içerisinde ele geçen buluntular, kilisenin ilk olarak MS. 4. yy. sonu ile 5. yy. arasında inşa edildiğini işaret etmektedir.

İNCELEME

Nekropol alanlarından bağımsız olarak muhtemelen bir anıt mezar niteliği taşıyan ve 2013 yılında yapılan jeoradar çalışmaları neticesinde, 20 x 20 m ölçülerinde, günümüz toprak seviyesinden 50 cm altta, mevcut duvar yüksekliği yaklaşık 4,50 m olan kare planlı bir yapı kalıntısına rastlanılmıştır. V. Ruggieri adlı bir araştırmacı, Paphlagonia Hadrianopolis’inde, Aziz Alypius Stylites tarafından Azize Euphemia’ya atfedilen bir martyrium (din uğruna mücadele eden Hıristiyan şehitlerine verilen isim) bulunduğunu ve Azize Euphemia Martyriumu’nun muhtemelen VI. yüzyılın ilk yarısında, St. Alypius Stylites tarafından inşa edildiğini ileri sürmüştür¹. Bizans ve kilise tarihi açısından, Aziz Alypius Stylites’in (MS. 522-640), (Ἀλύπιος ὁ Στυλίτης) bu kentte doğması ve hayatının önemli kısmını burada geçirmiş olması oldukça önemlidir.

Jeoradar çalışmalarında tespit edilen bu kare planlı yapı kalıntısının bir martyrium, Aziz Alypius Stylites adına inşa edilmiş bir mausoleum ya da bir savunma yapısı olması ihtimali değerlendirilmektedir. Mausoleum, martyrium ya da savunma yapısı olduğu düşünülen bu yapı kalıntısının kazısına 2020 yılı içerisinde başlanmış, 5 x 5 m’lik bir alanda gerçekleştirilen kazılarda; jeofizik ve jeoradar çalışmalarında tespit edilen yapının planıyla birebir örtüştüğü tespit edilmiştir. Kentte ortaya çıkarılmış olan yapıların birçoğu yerel unsurların izlerini taşımaktadır.

¹ Vincenzo Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (587-867): Its History and Structural Elements*, Roma 1991, s. 235.

Bir vadiye konumlanmış kentin mimarisi, içinde bulunduğu topoğrafiye uygun olarak inşa edilmiştir. Hamamlar, teraslanmış vadinin yamaçlarında yer almaktadır (**Fig. 8**). Bu durum hamamlarda çok fazla görülen bir özellik değildir. Hamamların yapım yerleri dikkate alındığında su kaynağına yakın, genellikle düz bir alan seçilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Hadrianopolis hamamlarının iki terasa inşa edilmiş olmaları hamamların klasik Roma hamam mimarisinin topoğrafik yapıya uygun olacak şekilde yorumlanmasıyla alakalı olmalıdır (**Çiz. 2**). Karabük ve Eskipazar'ın geçmişten günümüze kadar geniş ormanlık alanlara sahip olduğunu ön görmek mümkündür. Bu duruma bağlı olarak kerestecilik faaliyetleri kentin ve bölgenin önemli gelir kaynaklarından bir tanesi olmuştur. Kentte yürütülen arkeolojik çalışmalar, mimaride çok fazla düzeyde ahşap malzemelerin kullanıldığını göstermiştir. Kentte dikkat çeken diğer bir yerel ayrıntı ise bej ve gri renkli kırmızı damarlı mermerler ile sarı renkli traverten kullanılmış olmasıdır. Kiliselerde ve Geç Roma Konutu'nda bölgenin yerel malzemeleri yoğun şekilde kullanılmıştır. Bunun bir örneğini Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin nartheks kısmında zemin döşemesinde görmek mümkündür (**Fig. 9**). Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nde bema ile naosu birbirinden ayıran templon levhası yuvaları bej renkli mermerdir (**Fig. 10**). Ayrıca templon levhaları ve balusterler kırmızı damarlı vişne çürüğü renkli mermerden üretilmiştir (**Fig. 11**). Dört Nehir Kilisesi'nde de sarı travertenin birçok noktada kullanıldığını görmek mümkündür. Özellikle zemin mozağinde kullanılan sarı renkli tesserae, travertenden kesilerek kullanılmıştır (**Fig. 12**). Bu mermer ve traverten ocakları 2018 yılı çalışmalarında tespit edilmiştir. Bej renkli mermer ocağı Hadrianopolis'in 500 m kuzeyinde, Mengen yolu üzerinde (**Fig. 13**), kırmızı damarlı ve vişne çürüğü rengindeki mermer ocaklarından ilki Hadrianopolis'e 25 km uzaklıktaki Eskipazar-Mengen sınırında Adiller Köyü sınırları içerisindeki bir ormanlık alanda 40° '54 19.57 K- 32° '19 20.52 D boylamında diğeri ise Eskipazar'a bağlı Kabaarmut Köyü Gökdağ deresi mevkiinde 40° '53 39.42 K- 32° 25' 22.34 D boylamında bulunmaktadır. Vişne çürüğü ve damarlı bir yapısı bulunan bu mermer, kentteki mimari parçalar ve tesserae'ler ile yapısı ve görünüşü itibariyle benzer özellikler taşımaktadır (**Fig. 14**). Son olarak kente çok yakın bir konumda bulunan sarı traverten ocağı ise Hadrianopolis'in konumlandığı vadiyi oluşturan Eskipazar Çayı'nın güney yamacında, Hadrianopolis'e 4-5 km uzaklıktaki bir noktada yer almaktadır (**Fig. 15**).

Bir Güney Paphlagonia kenti olan Hadrianopolis, Bithynia, Galatia ve Pontus Bölgeleri'nin arasında bulunur ve Phrygia Bölgesi ile doğrudan sınırı olmamasına rağmen Phrygia kültüründen etkilendiğini gösteren önemli veriler mevcuttur. Phrygia, Anadolu'da "ev-mezar" temasının MÖ 9.-6. yüzyıllar arası

en yoğun işlendiği bölgedir². Bunun en önemli nedeni; Phrygler'in mezarlarını ölümlerini yaşadıkları evleri olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Phrygler, tümülüs adı verilen ev-mezar olarak düşünülen yeni bir ölü gömme geleneğini Anadolu'ya kazandırmışlardır³. Ayrıca ahşap "ev-mezar" yapısını kaya anıtlarının cephesinde taklit etmişlerdir⁴. Tümülüs mezar geleneği Roma İmparatorluk Dönemi'nde de devam etmiş ve Bizans Dönemi ile son bulmuştur⁵. Hadrianopolis'te ve çevresinde çok sayıda tümülüs mezar tespit edilmiş olup bazılarında arkeolojik kazı çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Eskipazar İlçesi'nin hemen girişinde yer alan Çeştepe Tümülüsü (**Fig. 16**) ile Kıranköy Tümülüsü (**Fig. 17**) Hadrianopolis'teki Phrygia geleneğinin en güzel temsilcilerindedir. Hadrianopolis yakınlarında yer alan Hacılarobası Köyü'nde ortaya çıkarılmış olan bir tümülüsün mezar odasının dairesel planlı olması ve krepisli bir duvarla çevrelenmiş olması Phrygia Bölgesi kentlerinden Hieropolis Antik Kenti'nde görülen bir özelliktir⁶. Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar uzanan sürece tarihlenen dairesel planlı mezar odasına sahip çok sayıda tümülüse Hieropolis nekropolünde rastlanılmaktadır⁷. Yine Paphlagonia sınırları içerisinde yer alan Donalar Köyü anıtsal kaya mezarında da Phrygia etkisi vardır⁸.

Paphlagonia Bölgesi, kaya mezarları açısından da zengindir. Hadrianopolis Kenti ve çevresi "Kaya Mezar" tipinde ölü gömme geleneğinin örneklerine çok sık rastlanmaktadır. Paphlagonia kaya mezar geleneğini temsil eden bu örnekler, MÖ 5. yüzyılın başları ile birlikte Phrygia kaya mezar düşüncesi ve mimari anlayışı etkisi ile özellikle bölgenin merkezi olan Amnias Vadisi'nde karşımıza çıkar. Yerel ahşap konut mimarisine öykünen cephe düzenlemesi bu geleneğin kaya oygusunda vücut bulur ve kesintisiz olarak Hellenistik ve Roma Dönemi boyunca uygulanmaya devam eder. Paphlagonia kaya mezarlarının değişmeyen

² William Mitchell Ramsay, "A Study of Phrygian Art", JHS 9, 1888, s. 351.

³ Serap Erdoğan, Gordion Tümülüsleri Işığında Frigler'de Oda Mezarlara Ölü Gömme Gelenekleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 10.

⁴ C. H. Emile Haspels, "The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments", Princeton 1971, s. 101; Vedat Keleş, "Ordu Dikenlice Köyü Kaya Mezarları", Arkeoloji ve Sanat 129, 2008, s. 80.

⁵ Marc Waelkens, Die Kleinasiatischen Türsteine: Typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabrelief mit Scheintür, Mainz 1986, s. 15.

⁶ Şahin Yıldırım –Nimet Demirci Bal, "The Rescue Excavation of the Hacılarobası Tumulus", Edi. M.Manoleidakis , The Black Sea in the Light of New Archaeological Data and Theoretical Approaches, Oxford 2016, s. 236.

⁷ Şahin Yıldırım- Nimet Demirci Bal, a.g.e., s. 236.

⁸ Latife Summerer – Alexander Von Kienlin, Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley, Edi. J.Nieling – E.Rehm , Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers, Aarhus 2010, s. 211.

mimari geleneğine rağmen, işçilikteki ayrıntılar rahatlıkla dönemsel farklılıkları ayırt etmeyi mümkün kılar⁹. Söz konusu detayların mezarların cephelerine ve iç döşemelerine yansıtma düşüncesi Phrygia'dan kaynaklanmaktadır ve kaçınılmaz olarak yerel üslup anlayışın getirisi ile özgünleşir ve gelenekselleşir¹⁰. Özellikle erken anıtsal kaya mezarlarında egemen kültürlerin mimaride ve bezemede izlerini yerel bir dille mezara yansıırken; Hellenistik Dönem ile birlikte çevresindeki Pontos ve Kappadokia bölgeleri kaya mezarlarını, bu kesintisiz ve mimaride ödün vermeyen anlayışla etkilemiştir¹¹.

Hadrianopolis çevresindeki Soğanlı Vadisi'nde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiş Gerdekboğazı kaya mezarı Phrygia kaya mezarı geleneğini en iyi gösteren örneklerden bir tanesidir¹². Kortanoğlu da kaya mezar geleneği konusunda Phrygia Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Phrygia etkili kaya mezarlarının varlığından bahsederek etkisinin yüzyıllarca sürdüğünü ileri sürmektedir¹³. Kaya mezar geleneğine uygun bir topografiye sahip olan Hadrianopolis'in dört bölgesinde sadece kaya mezarlarından ve *khamosorion* mezarlardan oluşan nekropol alanları mevcuttur. Kaya mezarları, yapı olarak tek odalı basit mezar, *arcosolium* mezar, ön odalı mezar olmak üzere üç farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. Tüm kaya mezarları ve *khamosorion* mezarları işlenmesi kolay, yumuşak dokulu ancak oksijenle etkileşime girdiğinde sertleşen kireçtaşı oluşum gösteren ana kayalara oyulmuştur. *Khamosorion* mezarlar ise Anadolu'da yaygın görülen ana kayaya oyulmuş bir tekne ve kapaktan oluşan tipten farklı olarak bir ön odaya sahiptir. Bu tipte ön odalı *khamosorion* tipi bir mezar 2011 yılı kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır ve Dört Nehir Kilisesi ile Güney Nekropolü arasında yer alan bir noktada yer almaktadır. Mezar, ana oda ve ön oda olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (**Fig. 18, Çiz. 3**). Ana oda dikdörtgen bir forma, ön oda ise kare bir forma sahiptir. Ana odanın üstü dikdörtgen düzgün kesilmiş blok taşlarla kapatılmıştır. Üç adet blok taştan oluştuğu anlaşılan kapak bölümünden günümüze sadece bir tanesi gelmiştir. Ön odadan ana odaya 42cm x 42cm genişliğinde kare bir açıklıktan geçilmektedir (**Fig. 19**). Ön odadan ana mezar odasına geçiş bölümü bir tıpa kapakla kapatılmıştır. Ön oda belirli günlerde ana mezar odasının açılarak sunu yapılmasına yönelik olarak

⁹ F. Eray Dökü, Paphlagonia Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2008, s. 17.

¹⁰ F. Eray Dökü, a.g.e., s. 38.

¹¹ F. Eray Dökü, a.g.e., s. 125.

¹² F. Eray Dökü, a.g.e., Res.19.

¹³ R. Eser Kortanoğlu, "Dağlık Frigya Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Kaya Mezarlarında Frig Etkileri", Edi. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, Frigler: Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, İstanbul 2012, s. 289.

düzenlenmiş olmalıdır. Bu mezar Anadolu'da bugüne kadar yapılan çalışmalarda ön odaya ve parçalı kapak bölümüne sahip mezar tipinin tekil örneğini teşkil etmektedir. Bu durum yeni bir mezar tipi olmasından ziyade araziye elverişli olarak kullanmaya yönelik olarak tercih edilmiştir. Ön odalı *khamosorion*un 30 m kuzeyinde yine ön odalı bir kaya mezarı mevcuttur ve birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Mezar yapılarındaki ön oda düzenlemesi Paphlagonia Bölgesi'nin yaygın ölü gömme geleneklerinden bir tanesini teşkil eden, ön odadan (dromos) ve ana odadan oluşan tümülüs tipi gömüye öykünme olarak görülebilir. Ön odalı *khamosorion* tipi mezarın IV. nekropol alanında sadece bir tane değil, hemen yakınında içi toprak dolgulu olan bir başka örnekleri de barındırdığı görülmektedir. Bu durum söz konusu mezar tipinin Hadrianopolis'te yaygın olarak kullanıldığına kanıttır. Ön odalı basit kaya mezarı, Keçiörlü İlçesi'nde yer alan Phrygia Bölgesi kentlerinden Phrygia Pisidiası'nda Roma Dönemi'ne tarihlendirilen ön odalı bir kaya mezarı ile mimari açıdan büyük ölçüde benzeşmektedir¹⁴. Hadrianopolis 2020 yılı kazı programı kapsamında Güney Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda çok sayıda ön odalı *khamosorion* tipi mezar gün yüzüne çıkarılmış olup, ele geçen mezar hediyeleri ışığında MS 2.-3. yüzyıla ait olduğu anlaşılmıştır.

Kuzeybatı Nekropol Kilisesi'nin 100 m kuzeybatısında, nekropol alanının 50 m güneyinde kireçtaşı oluşum gösteren kayaya oyulmuş yan yana iki adet basamaklı yapı mevcuttur (**Fig. 20, Çiz. 4**). Hadrianopolis ile ilgili bilimsel yayınlarda *theatron*¹⁵ olarak yanlış adlandırılan basamaklı yapıların, *theatron* olmadığı ve Phrygia'nın ana tanrıça kültüyle alakalı bir basamaklı kaya altarı olduğu anlaşılmıştır (**Fig. 21, Çiz. 5**). Ana kayaya oyulan altarlar genel olarak yerleşmenin kurulduğu kayalık platolarda, yüksek noktalarda, nekropol alanlarında, su kenarlarında, kale ve şehir girişlerinde konumlandırılmışlardır¹⁶. Gerek Anadolu'da gerekse çevre kültürlerde bulunan kaya altarlarının hemen hepsinde basamaklar ile bu basamaklar üzerinde ya da altında bir platform olarak düzleştirilmiş alanlarda libasyon çukurlarının varlığı ortak özelliktir. Basamaklar büyük bir olasılıkla tanrı ya da tanrıçanın huzuruna çıkışı simgelemektedir. Hadrianopolis'te bu altarların konumu göz önüne alındığında kentin nekropol alanına yakın bir noktaya yapıldığı görülmektedir. Berndt-Ersöz Phrygler'e ait olan (MÖ 800-600) Demirli Köy ve Midas Kenti'ndeki bu basamaklı yapıları

¹⁴ S. Berber, "Keçiörlü İlçesi'nde Bulunan Phrygia Pisidiası Kaya Mezarı Örnekleri", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/12, 2015, s. 303.

¹⁵ Ergün Laflı – Binnur Gürler, "Paphlagonia Hadrianopolis'inde 2003-2008 Yılları Arasında Yapılan Arkeolojik Çalışmaların Eski Anadolu Tarihine Katkıları", XVI. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 2015, s. 38.

¹⁶ Rahsan Tamsu Polat, "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve bir Tipoloji Önerisi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10/1, 2010, s. 211.

“basamaklı anıtlar” olarak adlandırmıştır¹⁷ve bu da altar olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bunların bir benzerini Yazılıkaya’da da görmek mümkündür¹⁸. Basamaklı altar kültü Güney Nekropolü’nün 300 m doğusunda yer alan açık hava kült amaçlı kaya nişinde de tespit edilmiştir (**Fig. 22**). MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilmiş olan niş’in hem üstünde hem de altında ikişer, üçer basamak yer almaktadır. Özellikle nişin altındaki basamağın nişin tam ortasına denk gelen noktasında yer alan dikdörtgen çıkıntı, Yazılıkaya’daki basamaklı altların en üst kısmında yer alan idolü anımsatmaktadır. Phrygia Bölgesi’nde çok yaygın olan dinsel bir açık hava tapınım ögesinin Hadrianopolis’teki varlığı muhtemelen ölü kültüne işaret etmektedir. Hadrianopolis’e yakın bir lokasyonda yer alan Hacılarobası’ndaki ikili kaya nişi de aynı kütle ilişkili olmalıdır¹⁹.

Basamaklı kaya altarı ile alakalı diğer bir örnek ise Güney Nekropol’ün 150 m batısındaki yer alan tek odalı üç klineli bir kaya mezarıdır (**Fig. 23**). Yastık detaylı klineler, *arcosolium* içerisine alınmıştır. Bu kaya mezarında dikkat çeken ayrıntı ise mezarın dıştan üst tarafının basamak şeklinde tıraşlanmış olmasıdır ve bu uygulamaya sadece Hadrianopolis’te değil yakın çevresindeki bazı kaya mezarlarında da rastlamak mümkündür. Nitekim, Karabük merkeze bağlı Hacılarobası Köyü’nde tek odalı, kare geçişe sahip bir kaya mezarının üzeri basamak şeklinde tıraşlanmıştır (**Fig. 24-25**). Basamağın en üst kısmı düz bir platform şeklinde sona ermektedir. Burada yapılan işlemin mimari yapılarda kullanılacak taş kesimi olmadığı açıktır. Yani bu uygulamayı basamaklı altar ile olan etkileşimin bir unsuru olarak değerlendirmek mümkün gibi görünmektedir. Buradan hareketle kaya mezarlarının bu basamak düzenlemesi mezar sahibinin ruhunun tanrı ya da tanrıçaya ulaşması olarak yorumlanabilir. Tüm bu basamaklı kaya uygulamalarını genel anlamda değerlendirdiğimiz taktirde Phrygia Bölgesi’nde sıklıkla karşımıza çıkan basamaklı altar geleneğinin etkisini yadsımamak gerekmektedir. Phrygia Bölgesi’ne sınırı olmasa da Galatia Bölgesi aracılığıyla basamaklı altar yapısının yüzyıllar süren bir uygulamanın yorumlanarak ölü gömme gelenekleri içerisinde kaya mezarına ve açık hava kaya nişine yansdığı söylenebilir.

Hadrianopolis sınırları içinde günümüz Eskipazar İlçe merkezinde bir harfiyat çalışması esnasında ortaya çıkarılan kapı temalı bir mezar steli (**Fig. 26**) ikonografik açıdan değerlendirildiğinde ilginç bir örnektir. MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen stelin panoları içerisinde yer alan kapı tokmağı, anahtar aynası, yüz sureti ve amphora farklı bir anlam niteliği taşımakta olup; mezar sahibi

¹⁷ Susanne Berndt-Ersöz, *Phrygian Rock-Cut Shrines*, Boston 2006, s. 250, Fig. 135,137.

¹⁸ Susanne Bernd-Ersöz, a.g.e., s. 248. Fig. 132.

¹⁹ Ergün Laflı, “A Roman Rock-Cult Niche at Paphlagonian Hadrianopolis”, 24. AST, 2007, s. 45.

hakkında bilgi vermektedir²⁰. Phrygler, ahşap “ev-mezar” yapısını kaya anıtlarının cephesinde taklit etmişler ve kaya anıtlarının cephelerini genel olarak görkemli, üçgen alımlıklı, merkezde bir kapı ve kapının etrafını süslemeli olarak inşa etmişlerdir²¹. Kaya anıtlarında özellikle vurgulanan kapı, ikonografik olarak ölüm sonrası hayata geçiş noktası olarak yer almış ve ev kapılarına benzetilmeye çalışılmıştır²². Kortanoğlu bu konuyla ilgili olarak; “*Dağlık Phrygia Bölgesi’nde, Roma İmparatorluk Dönemi oda mezar cepheleriyle ilgili olarak en önemli analogi öğelerinden biri türsteine veya door-stone olarak adlandırılan sahte kapı stelleridir. Detaylı çalışılmış çeşitli kabartmalara sahip olan kapı biçimli mezar stelleri, mezar yapılarının mimari öğeleri olmayıp, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi oda mezar girişini sembolize eden sahte kapılardır. İmparatorluk Dönemi’nde Kümbet-Körestan ve aynı bölgede yer alan Güllü Ören nekropollerinde MS 2. yüzyıla tarihlendirilen sahte kapı stellerinin kayaya yansımış örnekleri bulunmaktadır*” diye ifade eder²³. Kortanoğlu’ndan hareketle, yüzyıllarca öncesine ait bir geleneğin Roma İmparatorluk Dönemi’nde de devam ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Roma Dönemi’ne ait bir mezar stelinde de Phrygia etkisinin görülmesi, kentteki Phrygia Bölgesi kültürünün Roma’nın sonlarında kadar varlığını sürdürdüğünü göstermesini açısından önem arz etmektedir.

Phrygia kültürünün bir başka yansıması da kazılar sonucu ortaya çıkarılan Dört Nehir Kilisesi’nin mozaiklerinde görülen insan figürlerinin başlıkları olup, iki bölgenin etkileşimini ortaya koymak bağlamında dikkat çekicidir (**Fig. 27**). Ana sahnede yer alan nehir personifikasyonlarının tümü Phryg başlığına benzeyen bir başlığa sahiptir. Tabi ki burada yer alan figürlerin tarihi ile Phrygia tarihi arasında yaklaşık olarak bin yıl kadar fark vardır. Bundan dolayı Hadrianopolis’teki figürlerin Phrygia Bölgesi etkisinde betimlendiğinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu türden bir başlığın görsel dilde karşımıza çıkması yüzlerce yıldır devam eden bir geleneğin yansıması olarak algılanabilir.

²⁰ Vedat Keleş – Ersin Çelikbaş, “Paphlagonia Hadrianopolis’inde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli”, *Turkish Studies* 8/6, 2013, s. 368.

²¹ C. H. Emile Haspels, a.g.e., s. 101; Vedat Keleş, a.g.e., s. 80.

²² Şehrazat Karagöz, Anadolu’dan Mezar Stelleri: Arkaik- Greko Pers – Hellenistik – Roma- Bizans Çağları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984, s. 10.

²³ R. Eser Kortanoğlu, Dağlık Frigya Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Kaya Mezarlarında Frig Etkileri, s. 303.

Bu türden başlıklara Kuzey Suriye Bölgesi'ndeki ve Edessa Kenti'ndeki mozaiklerde de rastlandığını ifade etmek gerekmektedir²⁴.

Hadrianopolis Kenti'nin sunduğu bir diğer önemli veri grubu ise seramiklerdir. Bölgede yürütülmüş yüzey araştırması ve kazılar sonucunda elde edilen seramikler Phrygia etkisine işaret eder niteliktedir. Hadrianopolis khorasında yer alan Kimistene'de Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen gri renkli seramikler Kan Şahin tarafından, Geç Demir Çağı'na tarihlendirilmiş olup, Phrygia etkili olduğunu ileri sürmüştür²⁵. Paphlagonia Bölgesi'nin, Demir Çağı kültürlerinden Phrygler'in etkisi altında kalmış olması süreç içinde bölgenin sanat anlayışına yön vermiş gibi görünmektedir. Bu durumdan Hadrianopolis'in etkilenmiş olma ihtimali yüksektir. Herodotos da Paphlagonia ile Phrygia Bölgeleri arasında benzerliklerden bahsetmiştir²⁶. Ayrıca Paphlagonia Bölgesi'nin MÖ 547-333 yılları arasında Kappadokia ve Hellespontos ile Büyük Phrygia Satraplığı'na bağlandığı bilinmektedir²⁷. Roma Dönemi'nde ise Galatia Bölgesi'ni, Paphlagonia'nın iç bölgeleri ile Doğu Pontos'a kadar uzanan bölümlerini içermesi ve Galatyalılar ile Phrygler'in bir arada yaşıyor olması nedeniyle Phrygia Paroreia bölgesi olarak adlandırmıştır²⁸.

SONUÇ

Bu çalışma, Hadrianopolis'te 2020 yılına kadar yürütülen kazı çalışmaları sonucunda elde edilen verilerle, çevredeki kültürlerin etkilerine ve yerel uygulamaların tespitine yönelik verilerin ilk değerlendirmelerini içermektedir. Bu konunun tam olarak anlaşılabilmesi için daha kapsamlı verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bugüne kadar yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan yapı, yapı kalıntıları ve mimari elemanlar, Hadrianopolis'in sahip olduğu topoğrafyanın ve doğal kaynakların kent dokusuna büyük oranda etki ettiğini göstermektedir. Bu konunun daha net anlaşılabilmesi için sahip olduğumuz veriler henüz yeterli değildir. İlerleyen yıllarda yapılacak kazı çalışmaları neticesinde daha net bilgilere ulaşılabileceğinden şüphe yoktur.

²⁴ Sami Patacı, "Paphlagonia Hadrianopolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 311.

²⁵ Gülseren Kan Şahin, "Hadrianopolis Pişmiş Toprak Buluntuları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2015, s. 545.

²⁶ Herodotos VII, 73.

²⁷ V. Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001. s. 195.

²⁸ Hasan Bahar- Özdemir Koçak, Eskiçağ Konya Araştırmaları 2, Kömen Yayınları, Konya 2004, s. 28.

KAYNAKÇA

- BAHAR, Hasan-KOÇAK, Özdemir, Eskiçağ Konya Araştırmaları 2, Kömen Yayınları, Konya 2004.
- BERBER, S., “Keçiözü İlçesi’nde Bulunan Phrygia Pisidiası Kaya Mezarı Örnekleri”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/12, 2015, s.297-314.
- BERNDT-ERSÖZ, Susanne, Phrygian Rock-Cut Shrines, Leiden: Brill Academic Publishers, 2006.
- DÖKÜ, F. Eray, Paphlagonia Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2008.
- ERDOĞAN, Serap, Gordion Tümülüsleri Işığında Frigler’de Oda Mezarlara Ölü Gömme Gelenekleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- HASPELS, C. H. Emile, “The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments” Princeton: The University Press, 2008.
- KAN ŞAHİN, Gülseren, “Hadrianopolis Pişmiş Toprak Buluntuları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2015.
- KARAGÖZ, Şehrazat, Anadolu’dan Mezar Stelleri: Arkaik- Greko Pers – Hellenistik – Roma- Bizans Çağları, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1984.
- KELEŞ, Vedat, “Ordu Dikenlice Köyü Kaya Mezarları”, Arkeoloji ve Sanat 129, 2008, 77-92.
- KELEŞ, Vedat-ÇELİKBAŞ, Ersin, “Paphlagonia Hadrianopolis’inde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli”, Turkish Studies 8/6, 2013, 363-376.
- KORTANOĞLU, R. Eser, “Dağlık Frigya Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Kaya Mezarlarında Frig Etkileri”, Edi. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, Frigler: Midas’ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, İ Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 288-309.
- LAFLI, Ergün-GÜRLER, Binnur, “Paphlagonia Hadrianopolis’inde 2003-2008 Yılları Arasında Yapılan Arkeolojik Çalışmaların Eski Anadolu Tarihine Katkıları”, XVI. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 2015, 27-72.
- LAFLI, Ergün, “A Roman Rock-Cult Niche at Paphlagonian Hadrianopolis”, 24. AST, 2007, 44-49.
- MATTHEWS, R.-METCALFE, M.-COTTİCA, D., “Landscapes with Figures: Paphlagonia Through the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, 330 BC-AD 1453”, Edi. Roger Matthews – C. Glatz, At Empires’ Edge: Project Paphlagonia, Regional Survey in North-Central Turkey, London: British Institute at Ankara, 2009, 175-227.
- ÖZDEMİR, Ünal, Eskipazar: Sosyal ve Ekonomik Yönden az Gelişmiş bir İlçe, Aktif Yayınevi, Erzurum 2006.
- PATACI, Sami, “Paphlagonia Hadrianopolis’i Mozaik ve Fresko Buluntuları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.

RAMSAY, William Mitchell, "A Study of Phrygian Art", *JHS* 9,1988, 350-382.

RUGGIERI, Vincenzo, *Byzantine Religious Architecture (587-867): Its History and Structural Elements*. Roma: Pontical Institutum Studiorum Orientalium, 1991.

SEVIN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara 2001.

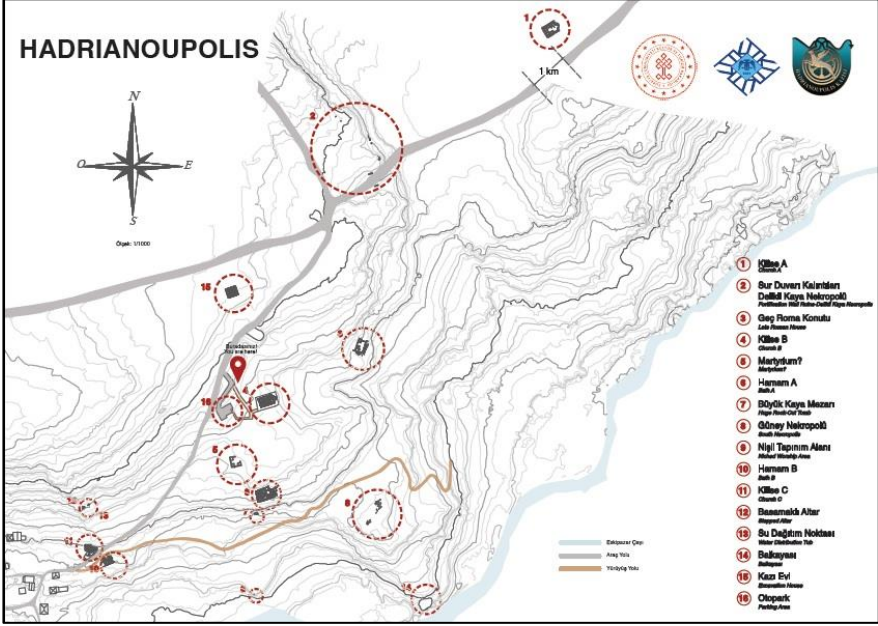
SUMMERER, Latife-VON KIENLIN, Alexander, *Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley*, Edi. J.Nieling – E.Rehm, *Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers*, Aarhus, 2010, 195-222.

TAMU POLAT, Raşan, "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve bir Tipoloji Önerisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1, 2010, 203-222.

WAELEKENS, Marc, *Die Kleinasiatichen Türsteine: Typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatichen Grabrelief mit Scheintür*, Mainz: P. Von Zabern, 1986.

YILDIRIM, Şahin-DEMİRCİ Bal, Nimet, "The Rescue Excavation of the Hacılarobası Tumulus", Edi. M.Manoledakis, *The Black Sea in the Light of New Archaeological Data and Theoretical Approaches*, Oxford, 2016, 225-238.

EK: FİGÜRLER

Çiz. 1: Hadrianopolis Antik Kenti, Kent Planı

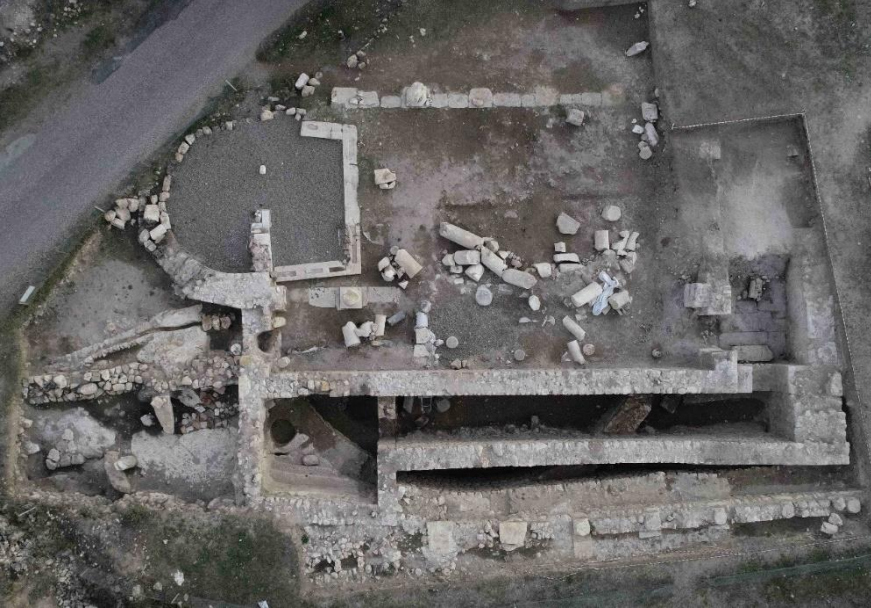

Fig. 1: Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Kilise İnşa Evreleri Hava Fotoğrafı.

Fig. 2: Kuzybatı Nekropol Kilisesi, Kapatılan Kuzey Nef Girişi

Fig. 3: Kuzybatı Nekropol Kilisesi, Mimari Elemanlar.

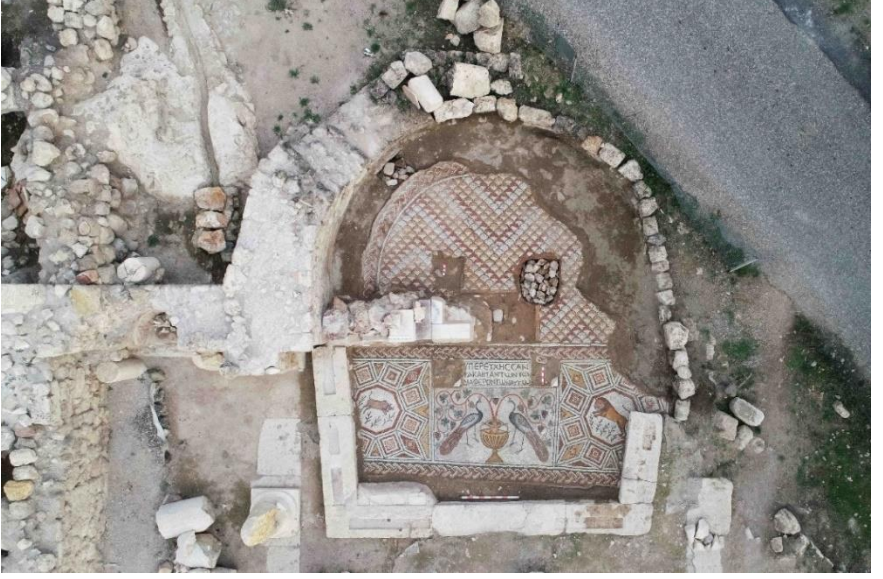

Fig. 4: Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Apsis ve Bema Mozaikleri Hava Fotoğrafı.

Fig. 5: Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Fresk Kalıntısı.

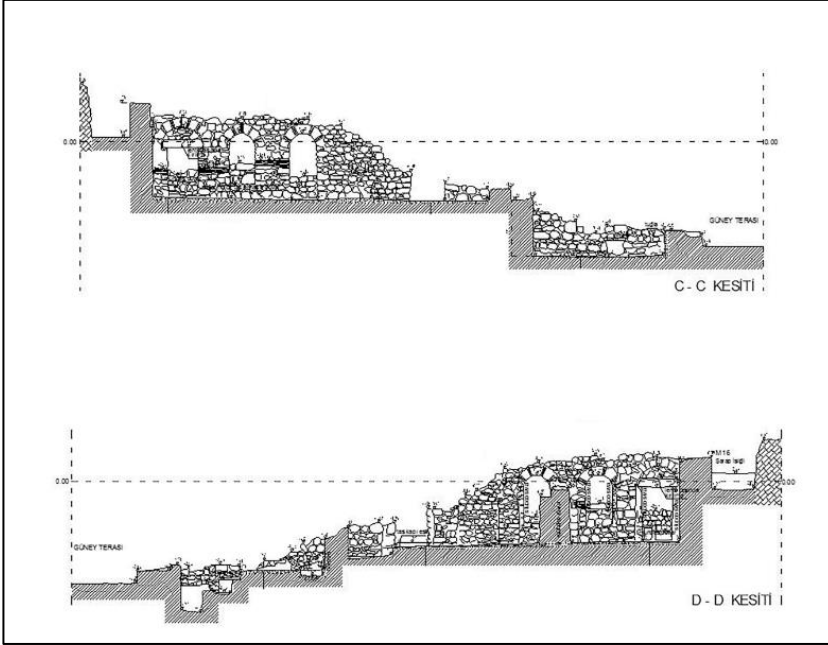
Fig. 6: Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Mezar Kapağı ve Tabula Ansata İçerisinde Yazıt.

Fig. 7: Güney Nekropol Hava Fotoğrafi.

Fig. 8: Teras Şeklinde İnşa Edilen Hamam A Yapısı.

Çiz. 2: Hamam A Yapısı Kesitleri.

Fig. 9: Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Sarı Traverten Zeminli Nartheks Alanı.

Fig. 10: Bej Renkli Mermerden Templon Levhası Yuvaları.

Fig. 11: Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Kırmızı Damarlı Vişne Çürüğü Renkli Templon Levhası.

Fig. 12: Dört Nehir Kilisesi, Mozaiklerde Kullanılan Sarı Traverten Taşı.

Fig. 13: Bej Renkli Mermer Ocağı Kalıntıları.

Fig. 14: Kırmızı Damarlı, Vişne Çürüğü Renkli Mermer Ocağı Kalıntıları.

Fig. 15: Sarı Traverten Ocağı.

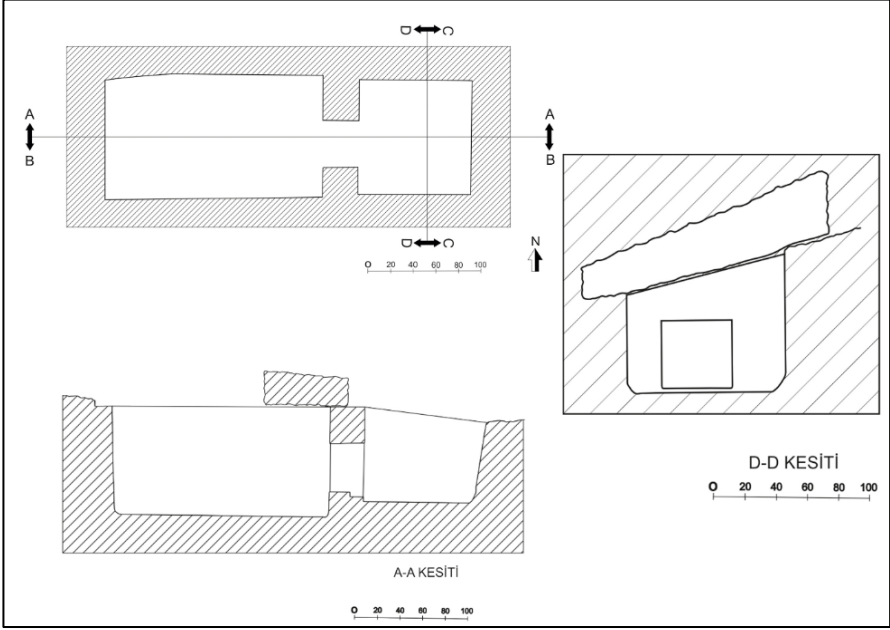
Fig. 16: Çeştepe Tümülüsü.

Fig. 17: Kiranköy Tümülüsü.

Fig. 18: Khamosorion Tipi Bir Mezar.

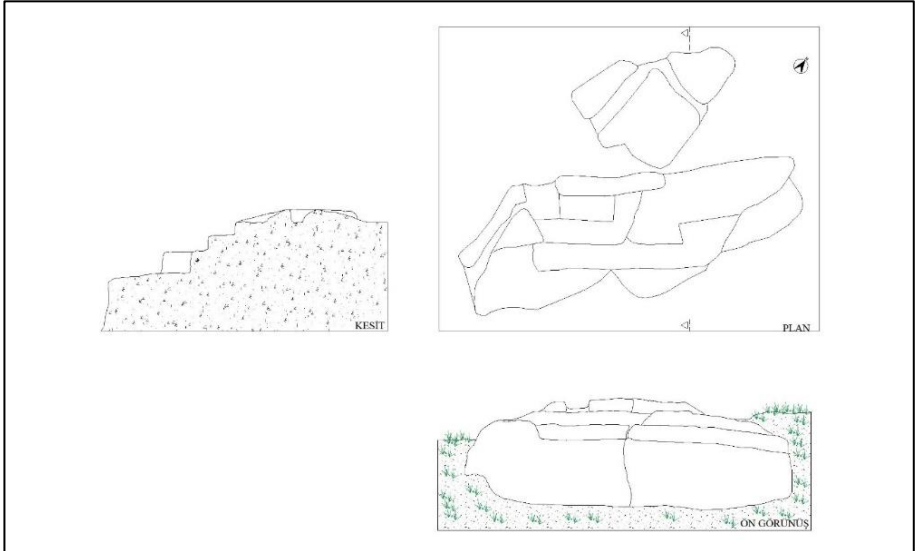
Çiz. 3: Khamosorion Tipi Mezar Çizimi.

Fig. 19: Khamosorion Tipi Bir Mezar, Kare Formlu Açıklık.

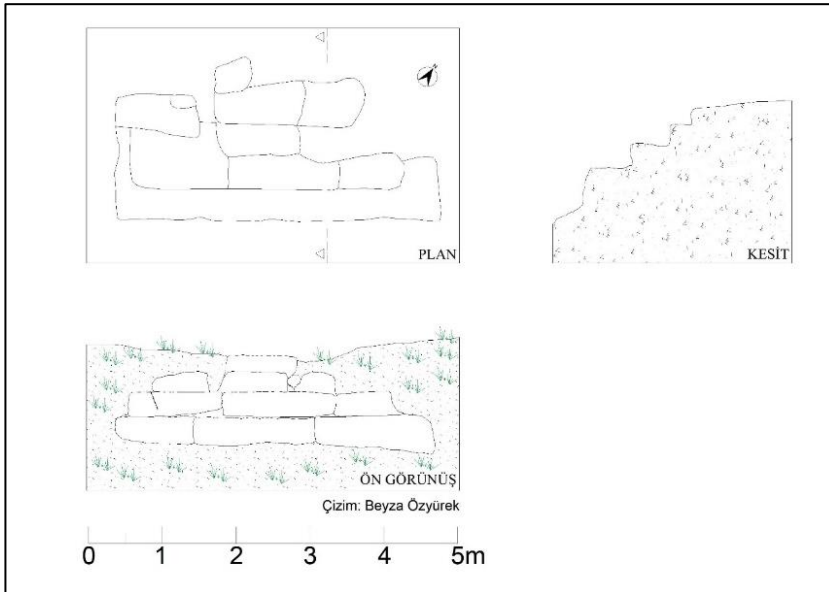
Fig. 20: Basamaklı Kaya Altarı.

Çiz. 4: Basamaklı Kaya Altarı Çizimi.

Fig. 21: Basamaklı Kaya Altarı

Çiz. 5: Basamaklı Kaya Altarı Çizimi.

Fig. 22: Açık Hava Tapınım Amaçlı Kaya Nişi.

Fig. 23: Tek Odalı Üç Klineli Kaya Mezarı.

Fig. 24: Hacılarobası Köyü, Basamaklı Kaya Mezarı.

Fig. 25: Hacılarobası Köyü, Basamaklı Kaya Mezarları.

Fig. 26: Harfiyat Çalışmaları Sırasında Çıkan Kapı Temalı Mezar Steli.

Fig. 27: Dört Nehir Kilisesi, Phryg Etkili Başlık Taşyan Nehir Personifikasyonları.